

Mirko FILIPOVIĆ¹
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

BOGATSTVO ZEMLJE I SAMOUBISTVO

Dirkemov zaključak „La misère protège“ je tačan na nivou međunarodnih poređenja: što je jedna zemlja bogatija, to je viša stopa samoubistva u njoj. U 19. veku bogatstvo i samoubistvo u zapadnim zemljama progresiraju istim ritmom. Ali u jednom trenutku, početkom 20. veka, dolazi do velike promene: iako se ubrzani privredni rast nastavlja, stopa samoubistva u ovim zemljama počinje da stagnira i čak opada. Šta više, u najrazvijenijim regionima i prosperitetnim gradovima stopa je danas najniža, a najviša je u zaostalim i ruralnim područjima. Izgleda da su društva kasne modernosti uspeła da pronađu, u svetu rada i u gradu, nove oblike socijalnosti („kreativni individualizam“) koji uspevaju da delom „amortizuju“ uticaj faktora povoljnih za rast stope samoubistva.

Ključne reči: stopa samoubistva, privredni rast, bogatstvo zemlje, kreativni individualizam

Većina fenomena čiju je vezu sa samoubistvom Dirkem proučavao bila je gotovo direktno povezana sa ubrzanim bogaćenjem evropskih društava krajem 19. veka (urbanizacija, smanjenje plodnosti stanovništva, sekularizacija, porast broja razvoda). Pa ipak, Dirkem samo uzgred dotiče vezu između bogatstva i stope samoubistva, lakonski zaključujući da siromaštvo štiti od samoubistva. („La misère protège“).

¹ E-mail: mirko04@sbb.rs

Međunarodna poređenja pokazuju jasnu opštu tendenciju: što je jedna zemlja bogatija², to je viša stopa samoubistva u njoj. Tako bismo možda mogli visoke stope samoubistva pripisati samom bogatstvu (zasićenje potreba, dokolica, dosada...) ili nekim društvenim realnostima koje su sa bogatstvom povezane (otuđujuća urbanizacija, nemilosrdna kompeticija, uspon individualizma, starenje populacije...). U najsiromašnijim zemljama stope su najniže. Dakle, mogli bismo da kažemo da siromaštvo štiti od samoubistva, i čak možda da ove varijacije stope predstavljaju neku vrstu moralne kompenzacije za tužne nejednakosti u bogatstvu.

Ali, ta moralizatorska vizija je u sukobu sa statistikom samoubistva u bogatim i razvijenim zemljama. U SAD, na primer, u najurbanizovanijim i najbogatijim regionima (Čikago, San Francisko, Los Anđeles, Njujork) stope samoubistva su najniže, a najviše su u siromašnim periferijskim regionima, najviše udaljenim od uobičajene predstave o „american way of life“. U Velikoj Britaniji, gradovi najviše pogođeni dezindustrijalizacijom i siromaštvom (Birmingem, Mančester...) imaju najviše stope samoubistva. U Francuskoj, najdinamičniji i najbogatiji regioni (Pariski basen, Île de France) takođe pokazuju najniže stope, a najsiromašniji - najviše. Uz to, svuda gde postoje podaci o socioprofesionalnoj kategoriji počinilaca, pokazuje se da se oni na dnu društvene hijerarhije ubijaju najčešće.³

Dakle, na internacionalnom nivou, mogli bismo da govorimo o jakom efektu bogatstva na samoubistvo: privredni razvoj bi vodio, preko svojih direktnih i indirektnih posledica, do očajanja izazvanog onim istim „moralnim snagama“ koje su direktno povezane sa ekonomskim progresom. Takvo razmišljanje bi bilo sasvim u skladu sa eksplikacijama koje nudi Dirkem: on u naglom

² Na svetskoj lestvici, razmaci između bogatih i siromašnih zemalja se spektakularno povećavaju. Dok je 1960. godine 20% najbogatijih zemalja posedovalo 70,2% svetskog bogatstva, 1970. taj udeo je iznosio 73,9%, 1980. 76,9%, 1989. 82,7%. Ili, na drugi način mereno, odnos između 20% najbogatijih i 20% najsiromašnijih zemalja evoluirao je ovako: 1:30 (1960), 1:32 (1972), 1:45 (1980), 1:59 (1989).

³ O socijalnoj distribuciji samoubistva koja se u 20. veku „normalizovala“ tj. uskladila sa hijerarhijom stopa mortaliteta prema socio-profesionalnim kategorijama vid. M. Filipović, Istraživanje samoubistva: otkrivanje društva, u: Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman, II deo, FASPER, Beograd 2010, 425-441.

razvoju modernih društava uočava „suicidogena strujanja“ („des courants suicidogènes“), velikim delom podstaknuta destrukcijom onih zaštita koje su osiguravale tradicionalne zajednice (parohija, selo, porodica), i rastućom autonomijom individua čiji se nivoi aspiracija nezaustavljivo uzdižu u svim oblastima života (bogatstvo, seksualnost, misao...). No, raspoloživi podaci na nacionalnom nivou pokazuju u drugom pravcu: rast samoubistva je najjači u onim regionima i socioprofesionalnim kategorijama koje su najudaljenije od puta privrednog napretka i bogatstva.⁴

Utvrđeni opšti odnos između bogatstva zemlje i samoubistva (što je zemlja bogatija, samoubistava je više) je solidno ustanovljena činjenica na osnovu makroekonomskih podataka za veliki broj zemalja u jednoj datoj godini (sinhronijski presek). Ali, to postavlja brojna pitanja. Radi se o relaciji, viđenoj sa Sirijusa, između dve statističke veličine: BNP (bruto nacionalni proizvod), sa jedne strane, i stope samoubistva, sa druge. Ostaje čitava enigma o načinu na koji nacionalno bogatstvo deluje (ili ne deluje) na samoubistvo pojedinaca. Dakle, mora se razmišljati korak po korak („specifikacija opisa“). Na primer, ako proširimo vremensku skalu, moramo se pitati da li je uvek bilo tako?

Odgovor je negativan: istorijski pristup pokazuje prekid ovog odnosa na kraju 19. i na početku 20. veka.

U 19. veku, veza između bogaćenja društva i samoubistva je pozitivna i čvrsto ustanovljena. Od 1830 do I Svetskog rata, u većini evropskih zemalja suicid jako raste uporedo sa spektakularnim

⁴ Problem ove nesaglasnosti je brzo rešiv ako uvedemo postulat da najrazvijenija društva istovremeno i najviše generišu nejednakost. (Ovaj postulat bi bio u skladu i sa uobičajenim sociološkim analizama modernih neoliberalnih društava.) Dakle, razvoj povećava prosečno bogatstvo, ali pojačava i razlike u bogatstvu. Razvoj čini da se poveća mogući nivo zadovoljenja potreba, ali i podstiče još više nivo aspiracija, a pošto se razmaci u resursima za zadovoljenje potreba povećavaju, na dnu društvene strukture javlja se „provalija“ između želja i realnosti (objektivnih mogućnosti njihovog zadovoljenja). Međutim, unajsiromašnijim zemljama sanjavećom nejednakošću (merenom koncentracijom bogatstva), kao što su zemlje Afrike i Latinske Amerike, stope samoubistva su vrlo niske. U bogatim severnoevropskim zemljama, sa relativno malim nejednakostima, stope su visoke. U siromašnim zemljama sa malim nejednakostima (bivši sovjetski blok) stope su izuzetno visoke. Dakle, objašnjenje koje ističe rastuće nejednakosti u uslovima života dovedeno je u sumnju. Odnosi između bogatstva i samoubistva ipak su složeniji.

ekonomskim razvojem, nezavisno od veličine početne stope (i tamo gde je prethodno bila niska, i tamo gde je bila visoka). Bogatstvo zemalja i stope samoubistva progresiraju istim korakom.

I upravo ta veza je Dirkema najviše brinula. Epoha u kojoj on piše „Le suicide“ je, za sve zemlje Evrope i za SAD, period ubrzanog ekonomskog rasta, sa celom lepezom pratećih socijalnih transformacija: razvoj gradova, nastanak modernog transporta, puteva i železnica, ruralni egzodus, širenje industrije i tržišne ekonomije. Proizvod per capita raste više nego u prethodnih 500 godina. Utisak da je bogaćenje društva direktni ili indirektni uzrok porasta samoubistava bio je potvrđen i geografskim rasporedom samoubistava u tim zemljama. U Francuskoj u Dirkemovo vreme stopa dostiže svoj maksimum u privredno najdinamičnijim regionima (Île de France, Rhône, Bouches de Rhône) a pošteđuje zaostale ruralne oblasti. Veliki gradovi, u kojima se kumuliraju efekti moderne socijabilnosti, su mesta gde samoubistvo najjače „udara“. Suprotnost između grada i sela je jasno vidljiva u svim evropskim zemljama.⁵

Dirkem je bio potpuno ubeđen da je ekonomski razvoj (sa novim oblicima društvene organizacije) koji „fragilizuje“ individuu (uspon individualizma, slobode misli, slobode izbora, diverzifikacija podele rada...), odgovoran za porast stopa samoubistva. Ekonomske transformacije koje su u 19. veku omogućile akumulaciju bogatstva bez presedana očito su zahtevale i uvele duboke promene u vrednostima, mentalitetu i ponašanjima: u tim „moralnim promenama“ koje su snažno povećale ulogu individue i individualne inicijative, treba, smatra on, tražiti uzroke uspona samoubistva.

Takve dramatične promene, koje je Evropa doživela u 19. veku, danas su na delu u drugim delovima sveta. Da li je impresivan privredni rast u Indiji i Kini, na primer, koji korespondira sa značajnim transformacijama ekonomskog života i prelaskom na tržišnu ekonomiju, povezan sa porastom stopa samoubistva?

⁵ Kada diskutuje o vezi koju je Dirkem ustanovio između veroispovesti i samoubistva, M. Halbwachs je stalno inspirisan vezom između samoubistva i urbanog društva: protestant nije samo protestant, on je i gradski čovek, a katolik je takođe i seljak. Vid, M. Halbwachs, Les causes du suicide, PUF, Paris 2002

Između 1985. i 1995. stopa samoubistva je u Indiji porasla sa 6,8 na 9,9. (Baudelot 2006:44), i samoubistvo je postalo zvanično priznati problem javnog zdravlja. Uzlet je najveći u gradovima ubrzane industrijalizacije (Bangalore 30,3; Indore 30; Džaiapur 13,4, Kanpur, Bopal...) koji se gotovo direktno uključuju u svetsko tržište. Kao u Evropi u 19. veku, utvrđena je pozitivna korelacija između dohotka po glavi stanovnika i stope samoubistva, i između nivoa školske diplome i samoubistva. Južne države, najbogatije na potkontinentu, imaju najviše stope: Kerala 30,5, Pondichery 50,8, Tamil Nadu...)⁶

UKini, koja već četvrtveka prolazi kroz turbulencije ekonomskog uzleta i modernizacije, stopa je nesumnjivo visoka, mada se podaci jako razlikuju prema različitim izvorima. Od 13-14/ 100000 za muškarce i 14-17/ 100000 za žene (zvanični podaci na uzorku od 10% umrlih u jednoj godini), do 30,3 prema GBD (Global Burden of Disease) i 32,9 (World Health Report). Ministarstvo zdravlja priznaje da je samoubistvo veliki problem budući da je četvrti uzrok smrti kod seljanki, osmi kod građanki, osmi kod seljaka i četrnaesti kod građana. Ono je najčešći uzrok smrti u populaciji starosti 15-34 god. (19%). U ruralnim područjima, kod mladih žena suicid je sedam puta češći uzrok smrti (37,8/100000) nego komplikacije u trudnoći, na porođaju i one uzrokovane postporođajnim infekcijama.⁷

Kauzalni odnosi ovde naznačeni morali bi se *a fortiori* potvrditi u ispitivanju samoubistva u društvima koja su se razvila u 20. veku,

⁶ Veze između grada i sela se ovde intenziviraju, penetracija tržišta je vidna, dominacija plantaža uzrokuje masovno propadanje sitnog seljaštva (i suicid prezaduženih seljaka) itd. Sve podseća na Dirkemovu sliku Evrope sa kraja 19. veka. Brutalne transformacije društvenih odnosa uvedene naglim razvojem tržišne privrede značajno povećavaju autonomiju individua, naročito obrazovanijih (obrazovanje je i uzrok i posledica individualizma), koje u nesigurnim i nestabilnim (anksiogenim) uslovima, bez podrške tradicionalnih zajednica, moraju da autonomno vode svoj život, vođene jako poraslim aspiracijama.

⁷ U nedostatku dugih statističkih serija (sistematsko prikupljanje statističkih podataka o samoubistvu počinje tek 1987) nema jednoglasnog zaključka o uticaju ekonomskih transformacija. Osim toga, Kina danas ima višemilionsku „plutajuću populaciju“ poluseljaka i bivših seljaka koji rade na gradilištima i u fabrikama naglo i ogromno naraslih gradova. Nema pouzdanih podataka o stopama samoubistva u ovoj migrantskoj populaciji, brutalno suočenoj sa ekonomskim i društvenim svetom tako različitim od onog u kome su odrasli, koji bi mogli da bace novo svetlo na vezu između stope samoubistva i vrtoglavog ekonomskog rasta.

veku još intenzivnijeg ekonomskog rasta, u kome je individualizam nastavio da jača u svim sektorima društvenog života (Norbert Elias o modernom društvu govori kao o „društvu individua“).⁸ Dakle, trebalo bi očekivati proporcionalni rast stope samoubistva u svim razvijenim zemljama 20. veka. Utoliko pre što efekti jake tendencije individualizacije bivaju pojačani ekonomskim krizama.⁹

Nasuprot Dirkemovim alarmističkim predviđanjima, samoubistvo je u jednom momentu prestalo da raste. Taj veliki preokret desio se oko 1910-1920. U Italiji, Francuskoj, Nemačkoj, Velikoj Britaniji, Švedskoj, Austriji, Danskoj, stope su u 1975. godini zapravo manje nego 1900te. Naročito, kontrasti između razvijenih i zaostalih regiona bivaju promenjeni u svim ovim zemljama. Progresija samoubistva se usporava u regionima gde su bila najbrojnija, a stopa se povećava tamo gde je bila najniža.¹⁰ Prevažno urbana pojava

⁸ Vid. N Elias, *La société des individus*, Paris, Fayard 1991. Elias, kao i svi istoričari koji su obraćali pažnju na materijalne aspekte civilizacije, pokazuje da je rast materijalnog blagostanja obezbeđivao pojedincima sredstva za vođenje nezavisnijeg i autonomnijeg života. Slučaj stanovanja je egzemplaran za tu tendenciju: koncentraciju proširene porodice u jednoj zajedničkoj prostoriji postepeno je, u meri porasta standarda (nivoa) života, zamenila diferencijacija prostora: distinkcija kuhinje i trpezarije, dnevne od ostalih soba, sobe za roditelje od dečije sobe; nastanak, u bogatim kućama- sobe za pušenje, biblioteke, muzičke sobe...U tom neprekidnom hodu ka „sve više individualizma“, više klase su uvek prednjačile, tu je u stvari individualizam i nastao i najviše napredovao. Bogaćenje je praćeno i razvojem obrazovanja, pa prihvatanje tradicionalnih običaja, dogmi i verovanja koje nameće crkva, ne ide više „samo od sebe“ ... U svakom slučaju, individualizacija stavova i ponašanja ide uporedo sa povećanjem bogatstva zemlje, ali i porodica i pojedinaca.

⁹ Dirkem je bio ubeđen da ekonomija modernih društava, u odsustvu svake regulacije, osuđuje ta društva na generalizovano stanje anomije koje generiše suicid. Ekonomske i finansijske krize pogoduju porastu suicida ne zbog osiromašenja (jer i krize prosperiteta tj. „krize bogaćenja“ imaju isti efekat na stope samoubistva), već prosto zato što su *krize*, tj perturbacije kolektivnog poretka: „ Svaki prekid ravnoteže, čak i kada rezultira većim blagostanjem... gura u voljnu smrt“. Nošen svojom teorijom anomije koja imputira negativne konsekvence svakom slabljenju postojećeg sistema društvenih pravila, on svakoj krizi pridaje moć da preokrene prethodni sistem regulacije koji je pojedincima omogućavao da kontrolišu i ograniče svoje aspiracije na nivou koji je u skladu sa njihovim realnim uslovima života.

¹⁰ Već krajem 19. veka, u Velikoj Britaniji, Francuskoj i Nemačkoj, samoubistvo raste u ruralnim oblastima, u kojima se populacija smanjuje, a opada u u velikim industrijskim aglomeracijama gde stanovništvo raste. O. Anderson nudi izvanrednu interpretaciju ovih promena. U regionima

u 19. veku, samoubistvo danas ima najniže stope upravo u velikim metropolama, Londonu, Parizu, Njujorku...Sve se dešava kao da je 20. vek pronašao neke nove, „zaštitne“ oblike socijabilnosti. Tako, 19. vek izgleda kao revolucija u društvenim ponašanjima, koja još uvek nije praćena odgovarajućom „civilizacijom običaja“ (N. Elias). Nakon preokreta starih načina života, moderna industrijska i urbana društva su, posle jednog jako anomičkog perioda generisanog promenom, izgleda uspela da instaurišu nove načine života, koji manje podstiču suicid (a efekat te promene vidljiv je u opadanju stopa). Profili kriva su veoma slični, za sve evropske zemlje: snažan i kontinuirani porast tokom čitavog 19.veka, tendencija ka smanjenju ili stagnaciji tokom 20. veka. (Baudelot, 2006: 56) U svim evropskim zemljama, poređenje stopa sa početka i kraja 20. veka svedoči o njihovom smanjenju. Uz to, ovo opadanje je potcenjeno zbog činjenice opšteg starenja evropskog stanovništva.¹¹

Između 1945. i 1975. (trideset „slavnih godina“), većina industrijskih zemalja povećava svoje bogatstvo do tada neviđenim ritmom.¹²

koji se prazne, male varoši i sela gube veliki deo svoje „supstance“ (ruralni egzodus), tradicije su uzdrmane a ništa ne dolazi da ih zameni, ekonomski opstati je sve teže...Mladi odlaze u industrijske centre u kojima se lako nalazi posao, nadnice omogućavaju rastuću kupovnu moć, status industrijskog radnika osigurava društveno poštovanje, budućnost se može planirati (brak, stan, školovanje dece). Nove industrijske tehnologije i ekonomski bum viktorijanske ere favorizuju mlade. Veliki gradovi se humanizuju i civilizuju. U njima se jede više i bolje nego drugde, deca se školuju, lečenje je dostupno...Vid. Anderson, O. (1987) *Suicide in Victorian and Edwardian England*, Oxford, Clarendon Press

¹¹ Jer, u celom 19. veku i većem delu 20.veka, stopa samoubistva svuda raste sa starošću. Starenje stanovništva (povezano sa ekonomskim rastom - bogaćenjem zapadnih društava), dakle, teži da „mehanički“ poveća stopu. Starenje stanovništva u svim razvijenim zemljama je potvrđeni fenomen.

¹² Brzi rast nakon svetskog rata je bio, na neki način, „planiran“: intervencija države u organizovanju infrastrukture i u stimulaciji novih grana privrede je svuda bila pravilo. Keynes-ove ideje su postale neka vrsta državne doktrine. Jedan od prioriteta ciljeva je bila puna zaposlenost, i usmeravanje javnih resursa na realizaciju tog cilja (koji, prema Keynesu, ne sledi mehanički iz „tržišnih ravnoteža“) postaje uobičajena praksa. Za većinu socioprofesionalnih kategorija (pa i brojno industrijsko radništvo), ekonomski rast postaje deo predvidljive budućnosti i dozvoljava razvijanje životnih strategija, u kojima sticanje trajnih potrošnih dobara, kuće pre svega, i školovanje dece (kao investicija za njihovu uzlaznu mobilnost) postaju realno dostižni ciljevi.

Za samo 30 godina, bogatstvo po stanovniku se udvostručilo u Austriji, Kanadi, Novom Zelandu, Švajcarskoj, Švedskoj i Danskoj; utrostručilo u Belgiji, Finskoj, Nemačkoj i Francuskoj; upetostručilo u Italiji i Holandiji; uosmostručilo u Japanu. Sve ove zemlje su 1975. dostigle „mitski“ nivo SAD, koji je pre II Svetskog rata bio 3 puta viši, a sada samo za jednu trećinu. U ovom, iz današnje perspektive blagoslovenom periodu u pogledu privrednog rasta, nema generalnog i kontinuiranog povećanja stopa samoubistva kakvo bi se moglo očekivati polazeći od tendencija utvrđenih u 19. veku. Ostaje, naravno, činjenica da se ovo posustajanje, stagnacija ili opadanje dešavaju kada su stope na već dosta visokom nivou. Kada se, za datu godinu, porede sve te zemlje, stopa je i dalje povezana sa nivoom bogatstva: što je zemlja bogatija, stopa je viša. Ali bogatstvo i samoubistvo više „ne idu istim ritmom“.

Kada se jedna zemlja bogati, pojedinci profitiraju od slobode koju im materijalno blagostanje obezbeđuje, kako bi zagospodarili sopstvenom egzistencijom. Oni teže da se oslobode kolektivnih prisila koje im je nametalo siromaštvo, da bi ovladali svojom sudbinom; oni pridaju veće poverenje razumu nego veri, pristaju da dele život samo sa osobama sa kojima se slažu, umanjuju potomstvo na željeni broj dece, profitiraju od boljih uslova života i rada da bi živeli udobnije i duže. Ovi efekti na ponašanje pojedinca, direktno uzrokovani opštim bogaćenjem društva, vidljivi su u svim društvima nakon dostizanja određenog nivoa ekonomskog razvitka.

Dirkemovska sociologija samoubistva je pokazala da su, u 19. veku, opadanje nataliteta, porast razvoda, slabljenje religijske prakse, starenje populacije (sve te „snage“ oslobođene bogaćenjem društva) predstavljale faktore povoljne za uspon stopa samoubistva. Šta se dešava danas, ako znamo da su te snage nastavile svoj rast i deluju na sve veći broj ljudi u svetu, i izvan kruga razvijenih i bogatih zemalja?

Uzete pojedinačno, sve ove tendencije i dalje predstavljaju faktore „pogoršanja“ situacije, tj. porasta stopa. Ali izgleda da su one, u drugoj polovini 20. veka, „amortizovane“ nekim drugim, direktnim ili indirektnim efektima bogaćenja, koji štite od suicida, i omogućavaju da razumemo stagniranje i opadanje stopa u najbogatijim zemljama.

Jedno značajno novije istraživanje može da nam pomogne u „rasvetljavanju“ pomenute enigme. Od početka devedesetih, gru-

pa američkih istraživača na Michigan University, sa Ronaldom Inglehartom na čelu, sačinjava „inventar“ moralnih vrednosti koje „animiraju“ ljude u velikom broju zemalja.¹³ Upitnici sadrže više pitanja o socijalnosti, poverenju u javne službe, stavu prema smrtnoj kazni, autoritetu u oblasti obrazovanja-vaspitanja itd. Tako je nastala jedna sugestivna „kartografija“ dominantnih sistema vrednosti u različitim zemljama, polazeći od dve ose: jedna se odnosi pre svega na važnost religije u životu ispitanika, verovanje u raj i pakao, jačinu želje da se roditelji ispitanikom ponose, na stavove prema smrtnoj kazni, razvodu, eutanaziji, samoubistvu...U „tradicionalističkim“ zemljama većina ispitanika sebe definiše kao vernike, snažno osuđuje eutanaziju, suicid i razvod, blagonaklona je prema restriktivnim merama u pogledu imigracije, odobrava smrtnu kaznu, politički je na desnici. U zemljama koje su autori nazvali „laičko-racionalnim“, stavovi većine ispitanika o istim pitanjima su dijametralno suprotni. Druga osa se tiče značenja koje se pridaju radu. Na jednoj strani su zemlje u kojima većina, nezadovoljna svojom materijalnom situacijom, rad vidi kao puku „borbu za preživljavanje“, izvor prihoda i sigurnosti, a u drugi plan potiskuje lično, unutrašnje interesovanje za taj rad ili za socijalnost vezanu za posao, i smatra da je glavni cilj vaspitanja dece da se ona nauče da naporno rade. Na drugom polu su zemlje u kojima se velika važnost pridaje- personalnom razvoju, i u školi i u sferi rada, sa etikom tolerancije i respekta prema drugima, i čvrstim verovanjem u prednosti demokratije. Sve ove vrednosti koje su, suprotstavljajući se „prostim“ vrednostima borbe za preživljavanje, povezane sa valorizacijom individue i izgradnjom kolektiviteta zasnovanih na priznavanju personalnih kvaliteta i kompetencija, Inglehart grupiše pod nazivom „kreativni individualizam“.

Ovde se radi o jednoj koncepciji individualizma veoma različitoj od one koju Dirkem stigmatizuje kao ferment raspadanja tradicionalnih zajednica. Valorizacija kreativnog individualizma više ne suprotstavlja individuu grupi, već podrazumeva priznavanje ličnog doprinosa dinamičkoj izradnji grupe. Te vrednosti „ekspresije sopstva“ i „egzaltacije sobom“ se najviše manifestuju u svetu rada:

¹³ R. Inglehart, W. E. Baker, „Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values“, *American Sociological Review*, 2000, vol. 65, p. 19-51

dobar posao je onaj koji omogućava jednoj ličnosti da se potvrđuje i da kreira, da inovira, da „zablista“. Ako postoje ti uslovi, rad postaje „izvor sreće“ za individuu. Ona ima osećanje da stvara nešto „što ostaje“, da služi drugima, da joj je priznata prava vrednost i da u radu izražava najdublje i nalogičnije crte svoje ličnosti. Na neki način, običan „zaposleni“ postaje umetnik, živo zainteresovan za svoj posao, koji zato postaje mesto jakog ličnog investiranja. U toj novoj koncepciji odnosa prema radu prepoznamo jedan efekat novih organizacionih oblika koji prate tercijarizaciju privrede i visoki udeo „sive materije“ u radu u razvijenim zemljama, posebno među visokim stručnjacima i upravno-rukovodećim osobljem.¹⁴ Opštije, moderne forme organizacije rada u bogatim zemljama, sve više tercijarnim, sve manje industrijskim, daju individuu više autonomije u radu; one zahtevaju više posvećivanja, dokazivanje inicijativnosti koja je nekada bila odbijana i nepriznavana. Te forme pozivaju sada na ličnu kreativnost i individualizam koji postaje i kreator socijalnih veza.

Odnos pomenutih dimenzija sa stopama samoubistva je vrlo instruktivan. U saglasnosti sa Dirkevim analizama razvod, opadanje plodnosti, smanjenje religijske prakse- favorizuju porast suicida. Ali korelacija sa drugom osom je mnogo interesantnija, jer je nova: što se više, u jednoj zemlji, rad povezuje sa samorealizacijom i socijalnošću, i više potiskuje njegova „prosta“ dimenzija pukog „zarađivanja za hleb“, to više opada stopa samoubistva. Tako, zaštita koju su moderna društva izgubila udaljavajući se od tradicionalnih oblika društvenog života, biva delimično kompenzovana efektima „kreativnog individualizma“. Na Ingelhartovoj kartografiji, stopa suicida ocrta instruktivnu spiralu: u siromašnim zemljama koje istovremeno kumuliraju jaki tradicionalizam i vrednosti „preživljavanja“, stopa je niska (Peru 0,6; Filipini 2,5; Meksiko 5,4). U bogatim zemljama koje su jako vezane za tradiciju, stope su više ali relativno niske u odnosu na bogatstvo (Velika Britanija 11; Italija i SAD oko 13). Zemlje sa „slabim“ tradicionalizmom i kreativnim individualizmom imaju više stope, jer zaštite umanjene udaljavanjem od tradicije nisu potpuno kompenzovane kreativnim individualizmom (Francuska 30,4; Švedska 30,9; Finska 43,4;

¹⁴ Vid. C. Baudelot, M. Gollac, Travailler pour être heureux, Paris, Fayard 2003.

Danska 24,2). Najzad, zemlje koje kumuliraju i nestajanje tradicije i perzistenciju vrednosti preživljavanja, imaju najviše stope (Litvanija 79,1; Rusija 72,9; Estonija 67,3; Mađarska 59,9).¹⁵

Koristeći Inghartovu bazu podataka, Kanadski istraživač J. H. Halliwell analizirao je efekat raspoloživog bogatstva po stanovniku na samoubistvo za 117 zemalja mereći uticaj pet međusobno koreliranih varijabli: socijabilnost, poverenje u druge, religioznost, učestalost razvoda, BNP per capita. Procenjujući uticaj svake varijable na samoubistvo, on zaključuje da socijabilnost, poverenje u druge, religioznost, pri ostalim jednakim uslovima, umanjuju rizik od samoubistva. Učestalost razvoda i slabljenje religijske prakse (privredni rast favorizuje i jedno i drugo) ga povećava, a bogatstvo po glavi stanovnika ima zaštitni efekat (dakle, daleko smo od Dirkemovog „La misère protège“), i direktni i indirektni- jer su socijabilnost i poverenje u druge jači u bogatim nego u siromašnim zemljama.

Potvrđivanje jake veze između siucida i emancipacije od tradicionalnih vrednosti (agnosticizam, razvod) objašnjava zašto se stope održavaju na visokom nivou u razvijenim zemljama, čak i u periodima rasta (i nikada se ne vraćaju na niske vrednosti od pre industrijske revolucije). Razvoj individualizma (vodeći izolaciji pojedinca tj. slabljenju socijalnih veza), istovremeno i posledica i uzrok privrednog razvitka, svakako je faktor koji pogoduje rastu suicida.

Ali razvitak, u svetu rada, vrednosti povezanih sa samo-realizacijom i kreativnim individualizmom, omogućava da se ublaže, u bogatim zemljama, negativni efekti prethodnog oblika individualizma.

Identičan preokret se dogodio u prvoj polovini 20. veka sa urbanizacijom. Rastući gradovi su multiplikovali rizik od samoubistva u 19. veku, ali su ga umanjili u 20. veku. Bogateći se, moderna društva su pronašla nove forme socijabilnosti, u gradu i u svetu rada, koje generišu solidarnost a ne uvode nužno pojačanu izolaciju individua. Danas svet rada predstavlja jedan strateški

¹⁵ U „geografiji beznađa“ (J.-C. Chesnais), zemlje bivšeg sovjetskog bloka već četrdesetak godina zauzimaju jedno posebno mesto: one su na vrhu međunarodne rang liste i ta pozicija je stabilna i prema najnovijim statistikama SZO. Ovde, dakle, imamo značajno odstupanje od jake korelacije između bogatstva zemlje i stope samoubistva, i ono zahteva posebnu analizu, koja prevazilazi intencionalni okvir ovog rada.

domen gde se, na kontradiktoran način, plete čitav jedan skup odnosa između individue i društva, sa pojačanom ulogom individue (gde individua igra „na veliko“).

Profesionalna aktivnost u društvima „kasne modernosti“ (Giddens) nesumnjivo čini veliki deo društvenog identiteta individue. Pritisak da se čovek identifikuje sa profesijom je jak. Nove forme organizacije rada, koje traže lično angažovanje i posvećenost (pa u slučaju uspeha, povećavaju samopoštovanje i samopouzdanje i obnavljaju životni elan, a u slučaju neuspeha- podstiču osećanje da je pojedinac sam za njega odgovoran), stvorili su nove forme integracije među individuama. Ali ove nove forme individualizma („kreativni individualizam“ i „ekspresija sopstva“) svakako nisu ravnomerno raspoređene na svim spratovima socijalne piramide. „Sreća na radu“ , da bi se ostvarila, zahteva čitav niz uslova koje češće sreću visoki stručnjaci, sa sigurnim, dobro plaćenim zaposlenjem, nego radnici ili uslužno osoblje u fast food restoranima, na primer. Pojedinac i njegov profesionalni doprinos je utoliko više priznat ukoliko je ono što on daje i ono što zauzvrat dobija više u ravnoteži. Novac je i moćan faktor profesionalnog zadovoljstva. Osobe koje najčešće kažu da su srećne na svom poslu su sveštenici, pripadnici liberalnih profesija, više upravostručno osoblje, direktori preduzeća, profesori. Sve su to profesije koje uživaju visok prestiž javnom mnjenju, u kojima se ceni „ekspresivnost personaliteta“, u kojima pojedinci (koji su većinom bili u mogućnosti da sami izaberu svoju profesiju) raspoložu u svom konkretnom radu širokom maržom inicijative. Dakle, visoke frakcije piramide profesija razvijenih društava su profitirale od pozitivnih posledica ekonomskog rasta i u strateškim domenima vere u sebe, gratifikacije svog ega i harmonične integracije u društveno okruženje. Stoga nije čudno da su one najviše zaštićene od samoubistva (što nije bio slučaj u 19.veku.)

U 20. veku nema više direktne veze između ekonomskog razvoja i suicida. I u 19. veku nije privredni rast sam po sebi odgovoran za uzlet stopa, već celina društvenih preokreta koji su sa njim povezani kao njegovi uslovi ili posledice. U društvima u kojima se razvitak ostvaruje jednom više predvidljivom logikom¹⁶, akteri u njega mogu

¹⁶ Zato u periodu euforičnog i planifikovanog rasta posle II svetskog rata, siucid opada ili bar stagnira u razvijenim zapadnim zemljama.

da upišu svoje lične strategije, a progresija bogatstva ne prevodi se više kao neizbežni i kontinuirani porast stopa suicida.

LITERATURA

1. Anderson, O. (1987). *Suicide in Victorian and Edwardian England*, Oxford, Clarendon Press.
2. Baudelot C, Establet R. (2006). *Suicide - l'envers de notre monde*, Paris, Seuil.
3. Baudelot, C, Gollac M. (2003). *Travailler pour être heureux*, Paris, Fayard.
4. Baudelot C, Establet R. (1984). *Durkheim et le suicide*, Paris, PUF.
5. Bourgoin, N. (1999). *Suicide et activité professionnelle*, *Population* 54, p.73-102.
6. Chauvel L., (1997). *L'uniformisation des taux de suicide masculin selon l'âge: effet de génération, ou recomposition du cycle de vie*, *Revue française de sociologie*, XXXVIII, p. 681-733.
7. Chesnais, J.C. (1981). *Histoire de la violence*, Paris, Robert Laffont.
8. Chesnais, J.C. (1983) *L'évolution de la mortalité par suicide dans different pays industrialisés*, *Population* No. 2. p.419-422.
9. Dirkem, E. (1997). *Samoubistvo*, Beogradski izdavački grafički zavod, Beograd.
10. Filipović, M. (2010). *Istraživanje samoubistva: otkrivanje društva, u: Smetnje i Poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman*, II deo, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Beograd . 425-441.
11. Heran, F. (1988) *La sociabilité, une pratique culturelle*, *Economie et statistique*, 216.
12. Inglehart, R., Baker W. E (2000). „Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values“, *American Sociological Review*, vol.65,p. 19-51.

NATIONAL WEALTH AND SUICIDE

Mirko Filipović

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Durkheim's conclusion „La misère protège“ seems to be correct on the international scale: the wealthier one country is, the higher is its suicide rate. During the 19th century wealth and suicide in western countries progressed equally. However, a great change occurred at the beginning of the 20th century: regardless of the continuing economic growth in these countries, suicide rate started to stagnate or even decrease. Moreover, in the most developed regions and prosperous cities this rate is at its lowest today, and the highest rates are being observed in backward rural areas. It seems that societies of late modernity have been able to find, in the world of work and in cities, some new forms of sociability („creative individualism“) capable to amortize the influence of factors favorable for suicide.

Key words: suicide rate, economic growth, national wealth, creative individualism

Primljeno: 25. 10. 2010.